

BUXGALTERIYA HISOBI TUSHUNCHASI VA UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Raximjonova Nazokat Voxid qizi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17008225>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-Avgust 2025 yil

Ma'qullandi: 25- Avgust 2025 yil

Nashr qilindi: 30- Avgust 2025 yil

KEYWORDS

Buxgalteriya hisobi - bu iqtisodiy sub'ektlarning moliyaviy va iqtisodiy faoliyati haqida tizimli va uyushgan tarzda ma'lumot to'plash, qayd etish,

ABSTRACT

Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida moliyaviy tizimning barqarorligi va ishonchliligi har qanday mamlakat iqtisodiy rivojlanishining asosiy omillaridan biridir. O'zbekiston Respublikasi bank tizimi ham so'nggi yillarda tub islohotlarni boshdan kechirmoqda, bu esa moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligini ta'minlash masalasini ayniqsa dolzarb qilmoqda. Buxgalteriya hisobi bank faoliyatining mohiyatan ajralmas qismi bo'lib, u nafaqat moliyaviy operatsiyalarni qayd etish, balki bankning strategik rivojlanishi, risklarni boshqarish va qarorlar qabul qilish jarayonlarida asosiy axborot manbai sifatida ham xizmat qiladi.

Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida moliyaviy tizimning barqarorligi va ishonchliligi har qanday mamlakat iqtisodiy rivojlanishining asosiy omillaridan biridir. O'zbekiston Respublikasi bank tizimi ham so'nggi yillarda tub islohotlarni boshdan kechirmoqda, bu esa moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligini ta'minlash masalasini ayniqsa dolzarb qilmoqda. Buxgalteriya hisobi bank faoliyatining mohiyatan ajralmas qismi bo'lib, u nafaqat moliyaviy operatsiyalarni qayd etish, balki bankning strategik rivojlanishi, risklarni boshqarish va qarorlar qabul qilish jarayonlarida asosiy axborot manbai sifatida ham xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "Buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, shuningdek 2023-yil Markaziy bank tomonidan qabul qilingan "Banklarda buxgalteriya hisobini yuritish tartibi"ga oid ko'rsatmalar ushbu sohani rivojlantirishda yangi bosqichni belgilab berdi.

Biroq, amaliyotda banklarning buxgalteriya hisobi tizimlarida bir qator muhim kamchiliklar saqlanib qolmoqda:

- Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) bilan to'liq mos kelmaslik;
- Hisob operatsiyalarining qisman qo'lda yuritilishi;
- Buxgalteriya kadrlarining malaka darajasining etarli emasligi;
- Zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanilmaganligi.

Ayni paytda, O'zbekiston bank tizimining xalqaro moliyaviy bozorlarga integratsiyasi jarayonida IFRS standartlariga muvofiq ishonchli va ochiq moliyaviy hisobotlar tayyorlashning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Shuning uchun ham banklarda buxgalteriya

hisobini yuritish va uni tashkil etish tartibini takomillashtirish mamlakatimiz moliyaviy tizimining rivojlanishi uchun strategik ahamiyatga ega.

Buxgalteriya hisobi - bu iqtisodiy sub'ektlarning moliyaviy va iqtisodiy faoliyati haqida tizimli va uyushgan tarzda ma'lumot to'plash, qayd etish, umumlashtirish va tahlil qilish jarayonidir. Uning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Barcha moliyaviy operatsiyalarni to'liq va o'z vaqtida qayd etish;
- Aktivlar, majburiyotlar va kapital holatini aks ettirish;
- Moliyaviy natijalarni aniqlash;
- Moliyaviy hisobotlar tayyorlash;
- Qarorlar qabul qilish uchun ishonchli ma'lumotlar taqdim etish;

Buxgalteriya hisobining rivojlanish tarixini quyidagi asosiy bosqichlarga bo'lish mumkin:

1. Qadimgi davr (miloddan avvalgi 3500 yil - V asr):

- Mesopotamiyada ilk hisob yozuvlari;
- Qadimgi Misrdagi soliq yozuvlari;
- Rim imperiyasida pul operatsiyalarini qayd etish.

Bu davr buxgalteriya hisobining ilk shakllarining paydo bo'lishi bilan ajralib turadi. Mesopotamiyada topilgan miloddan avvalgi 3500-3000 yillarga oid gil plastinkalar (Ur, Uruk shaharlaridan) savdo operatsiyalarini qayd etishning dastlabki dalillaridir. Bu yozuvlarda:

- Mol-mulkning turi (qo'y, bug'doy, arpa);
- Miqdori (son yoki og'irlik bilan);
- Tarqatish manbalari qayd etilgan.

Qadimgi Misrda (miloddan avvalgi 2500 yil) papiruslarda soliq yig'imlarini hisoblash uchun ishlatilgan murakkabroq hisob tizimi mavjud bo'lib, unda:

- Soliq to'lovchilar ro'yxati;
- Hosil miqdori;
- Soliq stavkalari (1/5 yoki 1/10 qismi) aniq ko'rsatilgan.

Rim imperiyasida (miloddan avvalgi 1-asr) "Codex accepti et expensi" deb ataladigan pul operatsiyalari registri qo'llanilgan bo'lib, unda:

- Kirim-chiqimlar;
- Qarzdorliklar;
- Pul ayirboshlash operatsiyalari qayd etilgan.

2. O'rta asrlar (V-XV asrlar):

- Savdo operatsiyalarini qayd etishning dastlabki shakllari;
- Bankir uylarida pul operatsiyalarini hisobga olish;
- Bir tomonlama yozuv usulining qo'llanilishi.

Bu davrda buxgalteriya hisobi savdoning rivojlanishi bilan bog'liq holda yanada takomillashtirildi. Italiyada bankir uylarida (Bardi, Peruzzi) qo'llanilgan bir tomonlama yozuv usulida:

- Mijozlar bilan operatsiyalar;
- Pul ayirboshlash stavkalari;
- Foiz miqdorlari qayd etilardi.

1202 yilda Leonardo Fibonachchi "Liber Abaci" kitobida:

- Arab raqamlari bilan hisoblash usullari;

- Foizlarni hisoblash metodlari;
- Valyuta kurslarini hisoblash kabi muhim metodologiyalarni taqdim etdi.

3. Uyg'onish davri (XV-XVIII asrlar):

- 1494 yilda Luka Pachiolining "Ikki tomonlama yozuv haqida" risolasining nashr etilishi;

- Banklarda murakkab hisob sistemalarining paydo bo'lishi;
- Birinchi buxgalteriya darsliklarining yaratilishi.

1494 yilda Venetsiyalik rohib va matematik Luka Pachioli "Summa de Arithmetica" asarida "Ikki tomonlama yozuv haqida" bobida:

- Aktiv va passiv balans tamoyili;
  - Debet va kredit tushunchalari;
  - Asosiy buxgalteriya registrlari (jornal va glavnyaya kniga) tizimini ishlab chiqdi.
- 1600-yillarda Gollandiyada birinchi aksiyadorlik jamiyatlari paydo bo'lishi bilan:
- Kapital hisobi;
  - Dividendlarni taqsimlash;
  - Konsolidatsiyalashgan balans tushunchalari shakllandi.

4. Sanoat inqilobi davri (XVIII-XX asrlar):

- Korxonalarining o'sishi bilan buxgalteriya hisobining murakkablashuvi;
- Milliy buxgalteriya standartlarining shakllanishi;
- Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishning dastlabki urinishlari.

1929-1933 yillardagi Buyuk Depressiya natijasida AQShda:

- SEC (Qimmatli qog'ozlar va birja komissiyasi) tashkil etildi;
- GAAP (Umumiy qabul qilingan buxgalteriya tamoyillari) ishlab chiqildi;
- Moliyaviy hisobotlarning standart shakllari joriy etildi.

5. Zamonaviy davr (XXI asr):

- Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining joriy etilishi;
- Buxgalteriya hisobini raqamlashtirish;
- Sun'iy intellekt va blokcheyn texnologiyalarining qo'llanilishi.

Zamonaviy tendensiyalar:

- Bulutli texnologiyalar (ERP tizimlar);
- Sun'iy intellekt yordamida transaksiyalarni qayd etish;
- Blockchain asosidagi smart-shartnomalar;
- Real vaqt rejimida moliyaviy monitoring.

Har bir bosqichda buxgalteriya hisobining rivojlanishi iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi, moliyaviy axborotga bo'lgan talabning oshishi va texnologik innovatsiyalar bilan uzviy bog'liq bo'lgan. Bugungi kunda buxgalteriya hisobi nafaqat moliyaviy operatsiyalarni qayd etish vositasi, balki korporativ boshqaruvning asosiy tarkibiy qismiga aylangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. – T.: 2020.
2. "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. – T.: 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki. "Banklarda buxgalteriya hisobi va hisobot berish qoidalari". – T.: 2023.

4. Abduraxmonov, R. Banklarda buxgalteriya hisobi: O'quv qo'llanma. – T.: Moliya, 2021. – 455 b.
5. Xidirov, B., Ismoilov, I. Bank ishi: darslik. – T.: IQTISODIYOT, 2020. – 480 b.
6. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XFHS): Rasmiy nashr. – T.: 2023.
7. Xalqaro buxgalteriya hisobi standartlari (MXBHS): Rasmiy nashr. – T.: 2022.
8. "Valyuta tartib-qoidalari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. – T.: 2020.
9. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki. "Kredit tashkilotlarining moliyaviy hisobotlarini xalqaro standartlarga muvofiq tuzish tartibi to'g'risida"gi nizom. – T.: 2021.
10. Qosimov, A.A. Bank tizimida buxgalteriya hisobini takomillashtirishning zamonaviy yo'nalishlari. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali. – 2023. – № 2. – B. 45-54.

